

AMINTIRI CU ION COTEANU

GR. BRÂNCUȘ
Facultatea de Litere
Universitatea din București
Academia Română

Ion Coteanu a fost discipolul strălucit al lui Al. Rosetti, Al. Graur și, în anumite privințe, al lui Iorgu Iordan. El a avut avantajul de a se fi aflat permanent în preajma acestor învățați. Lingvistica românească atingea atunci, în anii '60-'80 ai secolului trecut, apogeul evoluției ei în recunoașterea internațională. Se organizaseră la București câteva colocvii de lingvistică, două congrese mondiale, cu participarea celor mai de seamă lingviști și filologi ai vremii. Publicațiile periodice, operele colective și volumele de autor din acei ani sunt și astăzi fundamentale pentru lingvistica noastră. În jurul celor trei lingviști de la București, la care se adăuga Emil Petrovici de la Cluj, atras și el de mirajul Capitalei, se crease o adevărată școală de tineri care satisfăceau exigențele metodologice ale mai tuturor ramurilor lingvisticii și filologiei. Grație mai ales lui Rosetti, spre Institutul de Lingvistică veneau esteticianul Tudor Vianu și matematicianul Grigore Moisil, creatori ai unor discipline științifice în atingere directă cu lingvistica. Toți aceștia făcuseră studiile în Franța și Germania; de aci deschiderea europeană pe care o imprimau direcției cercetărilor lingvistice din țara noastră. Ion Coteanu, inteligent și imaginativ, cu o cultură temeinică, s-a impus repede ca o personalitate aparte a științei noastre. El a excelat în toate domeniile lingvisticii românești : istoria limbii, dialectologie, limbă literară, stilistică, română contemporană, lexicologie, lingvistică teoretică. Lucrările lui, considerate din indiferent ce perspectivă, sunt întru totul originale. La recomandarea lui Coteanu au fost incluse pentru prima oară în programele învățământului filologic cursuri privind lexicul și stilurile limbii.

L-am cunoscut în toamna anului 1948, când deschidea la anul întâi al Facultății de Filologie un curs introductiv de istorie a limbii române. La prima oră, academicianul Al. Rosetti îl prezentase studenților în termeni elogioși: „Coteanu este un învățat, a studiat la Paris, la École des Hautes Études”. Cu această lapidară recomandare a șefului catedrei, tânărul de 28 de ani, slăbuț, firav, de statură mijlocie, cu mustață și ochi rotunzi, de rară vioiciune (părea că seamănă cu Ovid Densusianu) intra direct în admirația noastră. Vorbea calm, ușor monoton, dar convingător, cu o frază clară și un vocabular adecvat domeniului; ne crea impresia că avea cunoștințe sigure și inepuizabile în materia pe care o preda. Era profesorul care te atrăgea și te făcea să-l urmezi: un om delicat, niciodată impulsiv, foarte echilibrat, generos și blând, mereu în limitele bune

cuvîințe. La seminar studiam, tot cu el, inscripții în latina vulgară și texte vechi românești. În general, orientarea noastră era spre problemele latinității limbii. Asimilarea acestor cunoștințe ne era înlesnită de faptul că urmam atunci și un seminar special de limba latină, cu profesori de la catedra de limbi clasice. Făcusem liceul teoretic în perioada de dinainte de reforma din 1949, când latina se preda, la secția literară, timp de șase ani, așa încât, la universitate, această limbă nu era prea dificilă pentru noi. Cursul lui Coteanu a apărut litografiat la sfârșitul anului univesitar, cu indicația că fusese redactat sub conducerea lui Al. Rosetti. Era un curs elementar, dar nu lipsit de idei și de informații utile pentru inițierea în istoria limbii române. Cred că acesta a fost primul curs litografiat care a apărut după război la fosta catedră a lui Densusianu. Trebuie să menționez aici că lui Coteanu îi datorez cele dintâi îndrumări spre cărțile lui Densusianu, Candrea, Philippide și, bineînțeles, Rosetti. Din primul an de facultate auzeam, tot de la el, de lingviștii străini care se ocupau de problemele românești: Sandfeld, Bourciez, Meyer-Lübke ș.a., învățați care ne deveneau familiari încă din acea vreme. Coteanu m-a prezentat atunci academicianului Rosetti, care m-a privit cu multă îngăduință și mi-a recomandat să citesc dicționarul etimologic al lui Candrea și Densusianu „cu creionul în mână”. La îndemnul lui Coteanu am început să frecventez Biblioteca Fundațiilor, unde se afla *Corpus Inscriptionum Latinarum*, din care culegeam, cu mare curiozitate, formele latinești corupte, importante pentru explicarea reflexelor romanice, deci și românești. Mai târziu aveam să observ, însă, cu surprindere, că din toate recomandările profesorului lipsea, între altele, numele lui Sextil Pușcariu, un foarte mare lingvist de la Cluj, de care știam că întemeiase „Dacoromania” și scrisese *Limba română*. Îmi amintesc că, în 1950, fiind preparator la catedră, asistam la cursul de dialectologie pe care Coteanu îl ținea la anul al II-lea. El restrânsese materia din programă la descrierea unui singur dialect, cel istroromân. Aceași surpriză: Pușcariu, autorul celor trei volume *Studii istroromâne*, era omis din toate expunerile de la catedră. Într-o zi am îndrăznit să-l întreb de ce nu-l amintește, mai ales că toată informația cursului îi vine din opera lui. Mi-a răspuns scurt: „Nu e voie să vorbim de el, dar să-l întrebăm, totuși, pe șeful catedrei”. „Dragul meu – zice Rosetti; eram în cancelarie – nu te formaliza! Pușcariu a fost un mare lingvist!” De fapt, Coteanu se temea să nu încalce cumva „disciplina de partid”, pentru că Pușcariu era între autorii „interziși”. Poate că rămăsese și puțin speriat după expulzarea lui din Franța, petrecută în urmă cu doi ani, pentru manifestări politice. I se pusese și interdicția de a reveni în această țară oricât de târziu. De altfel, din câte știu, el nu a părăsit România decât foarte rar, pentru niște cursuri de specializare în Germania de Est și în Uniunea Sovietică.

Adaug aici un episod sentimental, cu un sfârșit defavorabil: se îndrăgostise de o colegă de-a mea, o frumoasă grecoaică, Elvira Levantinopol. Uneori, în pauzele dintre ore, o căutam și-i ascultam, cu oarecare gelozie, destăinuirile. Era firesc ca, la 19 ani, fata, ușor naivă, să nu fie lipsită de mândria de-a fi intrat în grațiile tânărului de la catedră. Într-o seară din primăvara lui 1949 i-am văzut pe amândoi ținându-se timizi de mână. Erau pe strada Plantelor, unde locuia Coteanu, la numărul 67. Eu stăteam la căminul studentesc de pe o stradă vecină, Matei Voievod. Dar, spre sfârșitul anului

universitar, Elvira n-a mai apărut la cursuri. Era perioada în care se închideau drastic granițele țării. Ea reușise să se expatrieze, împreună cu ai săi, sărăciți în urma „naționalizării”. Fata îmi spusese mai demult, cu discreție, de intenția părinților de părăsi țara. Peste câțiva ani, când i-am amintit lui Coteanu cu nostalgie de „Calipso” a noastră, „frumoasa greacă”, mi-a mărturisit că pentru acea nevinovată legătură amoroasă, considerată „pactizare cu dușmanul de clasă”, fusese sancționat în organizația de partid. Așa erau vremurile!

Să revin. La opera lui Pușcariu a apelat pe față, mai târziu, în studiul *Cum dispăre o limbă* (1957), obligat mai ales de specificul temei. Coteanu susținea că istroromâna, precum și celelalte două dialecte sud-dunărene, s-a dezvoltat ca limbă romanică aparte de dacoromână și va dispărea ca idiom mixt, pentru că gramatica ei e afectată profund de influența limbilor oficiale cu care a fost în contact. Fără să fi declarat vreodată, el părea să accepte, docil, presupunerea cu substrat politic a lui Graur că și în Basarabia ar fi pe cale să se constituie o limbă romanică deosebită de cea vorbită în dreapta Prutului. Studiul lui Coteanu a fost aspru criticat, între alții, de Rosetti. Nici dovezile noi pe care le aducea, un an mai târziu, nu erau mai convingătoare. Lingviștii români, în marea lor majoritate, se împotriveau, tacit, aberației strecurate în știința noastră a așa-zisei „limbi moldovenești”. După cum se știe, intervenția de prin 1970 a lui Carlo Tagliavini avea să curețe lingvistica românească de acest marasm politic.

În aprilie 1949, apărea primul număr al revistei lunare „Cum vorbim”, cu Al. Graur redactor-șef. Din colectivul redacțional făcea parte și Coteanu (alături de academicienii Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Emil Petrovici). Cu numărul din mai 1952, revista își încetează apariția din cauza persecuției politice la care au fost supuse personalitățile din conducerea ei. În ciuda orientării vulgarizatoare a lingvisticii, promovată cu insistență în paginile revistei, „Cum vorbim” a avut, totuși, un merit, acela de a fi antrenat în cercetările de limbă numeroși tineri (studenți, absolvenți ai facultății, cadre didactice), unii dintre ei devenind, cu vremea, lingviști de valoare. În paginile revistei publicau nu numai lingviști din Academie și din toate centrele universitare ale țării, ci și scriitori ca Mihail Sadoveanu, George Călinescu, Tudor Vianu, precum și mulți profesori din învățământul secundar. Coteanu se ocupa de rubrica „din vorbă în vorbă”, adică redacta răspunsurile la scrisorile primite de la cititori din întreaga țară. M-a invitat să colaborez la această rubrică ; din răspunsurile formulate de mine îmi recunoșteam în textul tipărit doar fraze izolate și calitatea unor explicații. Coteanu intervenea în redactare potrivit stilului propriu, care încă de atunci se distingea ca un stil aparte în lingvistica noastră. Căci trebuie să spun că în întreaga sa operă el a folosit o limbă literară impecabilă. Fraza lui, echilibrată întru totul, avea o construcție de rară claritate, la care se adăuga proprietatea desăvârșită a termenilor. Cred că prin exactitatea comunicării el se apropie de Rosetti, iar prin eleganța stilului ne amintește de Pușcariu. Foarte probabil că modelul ultim pentru lingviștii români, urmat de fiecare după talentul și puterile proprii, l-a reprezentat stilul lui Antoine Meillet, marele învățat francez care se impunea în lingvistica europeană a secolului trecut.

În iunie 1952, Coteanu, care ajunsese deja conferențiar, a fost exclus din învățământul superior, odată cu Rosetti, Graur, J. Byck, I. Fischer ș.a. Foarte lovit am fost și eu: exmatriculat din facultate chiar în timpul examenului de stat, exclus din funcția de preparator la catedră și de cercetător la Institutul de Lingvistică unde lucram cu o jumătate de normă. Coteanu a funcționat o vreme la o școală elementară, apoi, din septembrie 1953, ca director al Liceului „Matei Basarab” din București. Când apele politice s-au mai domolit, în august 1954 revenea la catedră, alături de profesorii care fuseseră „alungați” odată cu el. L-am revăzut în octombrie 1954 la un examen cu studenții secției fără frecvență. Mi-a spus atunci că a scris un manual de dialectologie românească pentru studenți și e pe cale de a-l publica. Cartea a apărut în 1961. La 1 noiembrie 1954 am revenit și eu ca asistent prin demersurile insistente ale lui Rosetti. Funcționasem un an și jumătate la Liceul de Fete din Brașov. Am reluat și legăturile de bună prietenie cu Ion Coteanu, care peste un an a ajuns prodecan și apoi decan al facultății. Trebuie să adaug, cu toată obiectivitatea, că în această calitate el a acționat cu asprime față de simpatiile studenților noștri pentru revoluția anticomunistă din Ungaria. De fapt, el se conforma, cu oarecare frică, indicațiilor severe ale Partidului ... L-am cunoscut bine, de aceea pot spune că el a fost toată viața temător față de autoritățile politice. Deși avea „dosar” bun, n-am înțeles niciodată de ce nu i s-a acordat încredere mai mare, de ce nu i s-au oferit onoruri publice ori politice. Coteanu nu a fost nici rector, nici ministru al Învățământului, funcții pe care ar fi fost îndreptățit să le ocupe. De alegerea lui într-un for politic superior nici măcar n-a fost vorba vreodată. Nivelul lui a rămas mereu cel de șef de catedră, decan, director al Institutului de Lingvistică. O vreme după 1990, a fost rector (în urmă prorector) al Universității particulare „Spiru Haret”.

Viața lui a fost mai mult a unui om singur, de aceea întârzia mereu la decanat ori la Institut, după orele de program, în compania celor apropiați, parteneri de idei, care îi răscoleau imaginația, ajungând la cele mai neașteptate ipoteze pentru explicarea atâtor chestiuni controversate din lingvistica românească. În lunga mea carieră didactică nu am întâlnit un alt învățat predispus, ca profesorul Coteanu, la interminabile discuții pe teme lingvistice. Aveau pasiunea conversației și Iordan, Byck, Macrea, Graur ș.a., dar nici unul „nu uita de sine”, așa cum se întâmpla cu Coteanu, în plăcerea comunicării gândurilor. Cred că nu greșesc dacă amintesc aici că avea aplecare spre îndeletniciri gospodărești: îi plăcea să repare ceasuri, stilouri, avea unelte de dulgherie (își făcuse singur o masă la tezgheaua proprie). În grădina din fața casei lui am plantat amândoi un smochin. La unele ședințe își alunga plictiseala desenând. L-am întrebat odată de ce nu se însoară și mi-a răspuns în zeflema că nu și-a găsit perechea: una avea picioare groase, alta era proastă sau certăreață, ailaltă prețioasă și, deci, greu de suportat. Găsea motive, dar astea veneau, cred, tot din teama lui de a-și subordona existența domestică. Îmi spunea mereu că-i admiră pe țigani pentru spiritul lor de independență. Oricum, o anume sensibilitate pentru sexul frumos a avut întotdeauna. El a rămas însă credincios doamnei I., o femeie corpolentă (vedeți, contrastele se atrag!), profesoară de franceză, cu care se cunoscuse în tinerețe la Paris și în casa căreia a trăit toată viața. I-am văzut o dată în Gara de Nord, el conducând-o cu tandrețe la braț. Când a murit soția mea, în ianuarie

1994, ne-am întâlnit, la câteva zile, la facultate: „Sunt tare necăjit, domnule Profesor!” Mi-a răspuns cu multă afecțiune: „Mie-mi spui! Am trecut și eu prin asta. Am suferit teribil luni de zile. Nici astăzi nu mi-am revenit”. I se umeziseră ochii. Am înțeles atunci că o iubise mult pe doamna I.

A fost senator în prima legislatură parlamentară de după 1990, ales la recomandarea unui influent om politic din timpul revoluției. Timid, ca de obicei, nu a îndrăznit niciodată să urce la tribună ca să-și spună părerile în legătură cu reformele școlii și ale culturii. Activitatea lui în Parlament consta în redactarea și corectarea unor texte de legi. În calitatea mea de șef al catedrei, i-am oferit atunci un curs de morfologie la anul al II-lea. A ținut două lecții după care a renunțat. L-am văzut deseori în acel an. Părea obosit. Împlinise șaptezeci de ani și, fără nici o încunoștințare prealabilă, administrația Universității îl scosese la pensie. Sunt sigur că apartenența lui politică nu convenea tuturor. Era atât de supărat, încât a refuzat orice demers la Casa de Pensii. Supărarea îi venea și de la Academie (membru corespondent din 1965, titularizat în 1974), unde, în adunarea generală, se vota, în primul an de după Revoluție, revenirea la ortografia mai veche privind scrierea lui *â*. Coteanu a fost singurul membru al înaltului for științific care s-a opus reintroducerii acestei norme ortografice. Mai mult, organizase, tot la Academie, cu câteva zile înainte, o discuție cu aproape toți lingviștii de la Facultate și Institut, susținând normele ortografice din 1953, mai exact, generalizarea literei *î* și a pronunțării *sînt* în loc de *sunt*. A stăruit zadarnic, n-a avut succes și, de aci, sentimentul unei izolări totale, mai ales că îl părăsiseră și unii dintre apărătorii zeloși ai vechii ortografii. La amărăciunea lui s-a adăugat și pensionarea, prea timpurie, din funcția de director al Institutului, pe care o onorase cu atâta pasiune o bună parte din viață. Mi s-a spus că refuza și indemnizația bănească la care avea dreptul din partea Academiei. L-am întrebat într-o zi cu ce trăiește: „Cu ce-mi dă Bondrea, mare pișicher”, mi-a răspuns cu oarecare malițiozitate, căci la „Spiru Haret” fusese retrogradat de la rector la prorector. Să nu se uite că organizarea în faza de început a acestei universități i se datorează în bună măsură profesorului Coteanu.

De copilăria și tinerețea acestui învățat nu știm aproape nimic. El a evitat întotdeauna vreo mărturisire privind propria-i biografie. O dată mi-a spus, totuși, că avea un unchi care ținea un birt la Fieni. Altă dată l-a căutat la catedră, în lipsă, o doamnă, într-o ținută simplă, care zicea că e sora lui. „A uitat de mamă-sa, domnule, nu se mai îngrijește de ea!” Profesorul n-a părut deloc surprins când a aflat de vizita „surorii” sale. Se simțea, totuși, stânjenit de întâmplare. Când a împlinit șaiszeci de ani, în toamna din 1980, l-am convins cu greu să accepte sărbătorirea lui în catedră. A fost atunci o după-amiază superbă, mai cu seamă că cei mai mulți dintre membrii catedrei noastre îl avuseseră profesor și se considerau discipoli direcți ai lui. Nu puțini dintre ei deveniseră colaboratori la unele volume inițiate și coordonate de Coteanu însuși. El rămâne un lingvist cu o gândire metodologică originală, care se reflectă din plin în cercetările lui privind vocabularul românei contemporane, limba literară, stilurile funcționale, limba populară, româna comună, ramificațiile dialectale, aromâna.

Ne-am văzut ultima oară când împlinea 77 de ani, la 7 octombrie 1997. Venise la facultate pentru examenele de admitere la doctorat. Îl chinuia o boală cumplită. Peste câteva săptămâni avea să se stingă. Lingvistica românească pierdea atunci, în decembrie 1997, una dintre cele mai strălucite minți ale ei.

* *

Reproduc aici două dintre scrisorile pe care mi le-a trimis la Amsterdam, unde funcționam, la recomandarea lui, ca lector de limba română. Aduug la acestea o notă privind întâlnirea noastră într-o ședință de lucru pentru un proiectat volum colectiv.

„București, 20 oct. 1968

Dragul meu,

Am primit amîndouă scrisorile și firește m-am bucurat. Mai ales ultima mi-a făcut mare plăcere, nu numai fiindcă era însoțită de recenzii așteptate, ci și fiindcă îmi aducea vești mai amănunțite despre șederea și muncă D-tale acolo. Îți mulțumesc deci pentru tot ce-ai trimis și sper că-mi vei mai da știri. Nu lua în seamă că eu răspund cam greu. Pe lângă treburile pe care le știi, fiecare zi mai aduce câte ceva, uneori chiar lucruri cu adevărat grele. Ai aflat, desigur, că bietul E. Petrovici s-a prăpădit într-un accident feroviar la Blaj. Plecase, azi sînt exact două săptămîni, să-și țină lecția de luni la facultate, la Cluj. Soarta a vrut însă ca omul ăsta, blînd, amabil, politicos și gingaș, să moară în clipita în care a mai deschis probabil ultima dată ochii în cușeta din vagonul de dormit din care nu a mai ieșit viu. A fost înmormîntat la București, după ce l-am priveghiat în holul facultății noastre. Deși nu am avut legături prea strînse cu el, am fost atît de îndurerat, încît două-trei zile nu mi-am putut reveni.

După moartea lui, Rosetti a devenit conducătorul secției de la Academie. Deși el însuși a fost profund afectat, căci în ultimul timp era în relații excelente cu răposatul, totuși a început să se agite din nou ca pe vremuri pentru Tratat. I-am făgăduit volumul II în dec. a.c. și nădăjduiesc să mă țin de făgăduială cu ajutorul lui C. Poghirc.

La Facultate lucrurile merg cum știi.

Am înțeles din ce-mi scrii că ești destul de ocupat și acolo. Drumurile mai cu seamă sînt, cred, plecticoase. E bine însă că te înțelegi cu oamenii, că ai cărți în biblioteci bune, și că, în fond, faci o treabă utilă pentru țară, chiar dacă nivelul la care trebuie să-ți [ții] cursurile nu te satisface. Ce vrei? Limba română se studiază doar în România! Dacă vei reuși însă să-i faci pe cei cîțiva olandezi interesați să se ocupe temeinic de studiu, vom avea de cîștigat fie și numai prin comparațiile de romanistică pe care ei le vor putea face cu alți ochi decît ai noștri.

Recenziile mi-au plăcut. Nici nu a fost nevoie de vreo îndreptare. Ele sînt așa cum mă gîndeam și eu că ar fi potrivit să se facă. Văd chiar că ți-ai rezervat dreptul și pentru critici mai adîncite și bine ai făcut. Sper că autorii atlasului și ai textelor vor înțelege acest lucru cum se cuvine.

Te-aș ruga, dragul meu, să-mi dai unele amănunte în legătură cu partea D-tale din tratat. Pronumele e la Poghirc? Are el vreo indicație de la D-ta să intervină în text sau se folosește numai de manuscrisul D-tale ca să vadă cum pune el problema?

Mulțumindu-ți încă o dată pentru recenzii și pentru atenție, rămîn

Al D-tale, I. Coteanu”

„București, 20. II. 1969

Dragul meu,

Îți mulțumesc pentru scrisori și cu deosebire pentru cea din 16 oct. Nu mă mir de loc de faptul că ești mai mult cu gândul acasă. Am simțit și eu asta și încă într-o țară ceva mai veselă decât Olanda.

Boala mea, ziceau doctorii și unii chibiți încurajatori, e floare la ureche! Poate! Eu am constatat însă că părerea asta e grozavă ... pentru medici. Lor le va fi fost ușor să opereze o hernie. Pacientului însă nu i s-a părut deloc așa. Dar, în fine, chestia s-a rezolvat și, cum spun eu, tîrîș, dar mai ales grăpiș, au intrat mai toate în normal. Chiar acum îți scriu după o ședință de catedră în care am mai pus la punct câteva amănunte pentru ultima parte a anului. Am aflat astăzi că, la anul, nu te mai tentează lectoratul în Olanda. E adevărat? Din câte înțeleg din scrisorile D-tale, așa ar cam fi. Spre deosebire de ceilalți, eu unul te înțeleg și cred că ai dreptate. Ți-am spus și altădată, dacă-mi amintesc bine, că lingvistica noastră nu-i de lepădat. Mă bucur că-mi întărești convingerea prin raportare la lucrurile constatate acolo.

Să știi că iarna a fost foarte aspră și la noi, dar ... cu țuică fiartă, s-o mai îndulcim, am biruit-o!

Postul D-tale s-a rezolvat. Concursul a trecut și prin Senat, a fost omologat și, prin urmare, totul e clar. Felicitări! Și la mai mare!

Ești foarte drăguț cerîndu-mi să-ți spun dacă am nevoie de ceva și dacă vin în vizită pe acolo, dar realmente nu am nevoie de nimic, iar de venit nu-mi prea arde. Mi se pare însă că de vizitat tot vei fi, dar de prodecanul nostru, Oană.

Scrisoarea de care-mi vorbești ar trebui publicată ca document într-o revistă de istorie. E scrisă oare de Duca-vodă însuși? Știa italienește? Dacă ai intenția s-o publici, aș întreba pe istoricii noștri ce și cum. În orice caz, fie acum, fie mai tîrziu, trebuie publicată, nu?

Închei, urîndu-ți spor la muncă, multă sănătate și veselie.

I. Coteanu”

„Pt. tov. Gr. Brâncuș.

Am făcut observații pe margine, dar numai în legătură cu structura articolelor. Unele mi se par foarte interesante, dar deosebirile de stil și de organizare sînt f. mari. Va trebui să ne decidem repede asupra cîtorva tipuri pentru a le pune în discuție. Eu am unele păreri, dar aștept și lectura celorlalți. Poate să ne întîlnim înaintea ședinței generale și cu B.C.”